

- ΠΗΓΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Τεροι κανόνες. Βασική πηγή δικαίου είναι ή *Τερά Παράδοση*, στην οποίαν περιλαμβάνεται και ή *Αγία Γραφή* (*Παλαιά Διαθήκη* και *Καινή Διαθήκη*). Στην πορεία τής ζωής όμως τής Έκκλησίας αναφαίνονται νέα προβλήματα, για τὰ όποια δέν άρκοϋν οί προηγούμενες πηγές δικαίου, όποτε ή Έκκλησία αναζητεϊ νέες λύσεις μέσα από την συνοδική έκφρασή της, τόν συνοδικό θεσμό. Η *σύνδοδος* λοιπόν γίνεται ή ζώσα φωνή τής *Τεράς Παραδόσεως* και συγκροτούμενη έν Αγίω Πνεύματι προσπαθει να έπιλύσει τὰ διάφορα προβλήματα διατυπώνοντας γραπτά κείμενα, που όνομάζονται *ιεροι κανόνες*.

Ο **θεσμός τής συνόδου** ανάγεται στα χρόνια τών άποστόλων. Ως σύγκληση τών πλησιοχώρων έπισκόπων (*τοπική σύνδοδος*) μαρτυρεϊται από τόν Β' αι., άλλ' ή άκμή της τοποθετεϊται τόν Δ'-Ε' αι. Η συνέλευση όλων ή τών περισσότερων έπισκόπων τής Έκκλησίας όνομάζεται *οικουμενική σύνδοδος*: ή πρώτη έγένετο επί βασιλέως Μ. Κωνσταντίνου (324 μ.Χ.) και ή έβδόμη επί πατριάρχου Ταρασίου (787 μ.Χ.). Οί άποφάσεις τών οικουμενικών συνόδων διακρίνονται σε **όρους** και **κανόνες**. Οί *όροι* άποτελοϋν διατύπωση του δόγματος, ένω οί *κανόνες* όργανώνουν και κατευθύνουν την ζωή τών μελών τής Έκκλησίας στην αντιμετώπιση τών αναφύεντων προβλημάτων με τελικό σκοπό την σωτηρία, όπως πολυ εύγλωττα συμπεραίνει ό διασημότερος κανονολόγος του Βυζαντίου, ό Θεόδωρος Βαλασαμών (ΙΒ' αι., βλ. *infra*): «*τοις γάρ ιεροϊς και θείοις κανόσι μόνης τής ψυχικής τών ανθρώπων σωτηρίας έμέλησε και έτέρου παντελώς ουδενός*» (ΡΠ 2.662), ακολουθώντας την *Πενθέκτη* Σύνοδο (691/2 μ.Χ.) αναφερομένη στους άποστολικούς κανόνες, οί όποιοι στοχεϋουν «*προς ψυχών θεραπείαν και παθών ιατρείαν*» (ΑCO II.2.4.24.2-3).

Πολυ σημαντική στην ίστορία του κανονικού δικαίου είναι ή **Πενθέκτη** οικουμενική σύνδοδος, επειδή διατύπωσε τόν μεγαλύτερο αριθμό (102) κανόνων και επειδή με τόν καν.2 επέκρωσε δυο ήδη προϋπάρχουσες ένότητες κανόνων: (1) τούς *άποστολικούς κανόνες* (δηλ. τó τελευταίο τμήμα ένός ψευδωνύμου κωδικοποιητικού έργου του τέλους του Δ' αι. αναγομένου σε άποστολικές παραδόσεις) και (2) *κανόνες πατέρων* τής Έκκλησίας (δηλ. λύσεις σε συγκεκριμένα εκκλησιαστικά ζητήματα ή άπαντήσεις έρωτημάτων υποβληθέντων σ' αυτούς).

Άρα οί *ιεροι κανόνες* προέρχονται από: (1) οικουμενικές συνόδους, (2) τοπικές συνόδους του Δ'-Ε' αι. (3) πατέρες τής Έκκλησίας. Εκτός από αυτούς υπάρχουν και *μοναχικοί κανόνες* (αναφερόμενοι στην όργάνωση τών μονών και στην ζωή τών μοναχών), οί όποιοι, αν και δέν έτυχαν τής επικυρώσεως υπό τής Πενθέκτης, ώστόσο εφαρμόζονται γενικά στην πράξη λόγω του κύρους τών συντακτών τους (Παχώμιος, Μ. Βασίλειος) και τής διαδόσεώς τους.

[**Μνημόνιον.** Αί συλλογαι τών κανόνων ακολουθοϋν την έξης πορεία: αρχικά καταχωρίζονται αυτούσιοι οί κανόνες (δηλ. όπως διατυπώθηκαν) σε άπλες συλλογές κατά σύνοδο, άργότερα με θεματική και συστηματική όργάνωση και

τέλος ἐν συνόψει (ἐπιτομές) ἢ ἀλφαβητικά, δηλ. μὲ στόχο τὴν πιὸ εὐχρηστικὴ ἀξιοποίηση τοῦ ὕλικου τους, καθὼς φθάνουν τὸν ἀριθμὸ 770.]

Πρῶτες συλλεκτικὲς προσπάθειες. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἄρχισε ἡ προσπάθεια γιὰ κωδικοποίηση τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ πρῶτα ἔργα ἦταν ἀνώνυμα καὶ μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ, τὴν σύνδεση τῆς προέλευσός τους μὲ τοὺς Ἀποστόλους. Τὸ κυριώτερο ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ *Διαταγαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων*, στὸ ὁποῖο ἡ Πενθέκτη σύνοδος, ἐπειδὴ διέγνωσε χωρὶά νοθευμένα ἀπὸ αἰρετικὲς διδασκαλίαι, ἀπέσπασε μόνον ἓνα κεφάλαιο, τοὺς *Ἀποστολικούς Κανόνας*, τοὺς ὁποίους μόνους ἐπεκύρωσε μὲ τὸν καν. 2.

Corpus canonum. Μετὰ τὴν σύγκληση τῶν συνόδων τοῦ Δ' αἰ. ἀναπτύσσεται μία συλλεκτικὴ δραστηριότητα ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Ἡ βασικὴ συλλογὴ, ἡ ὁποία καταρτίστηκε μέσα ἀπὸ διάφορα στάδια, ὀνομάστηκε *corpus canonum* καὶ περιελάμβανε κανόνες **καταταγμένους κατὰ σύνοδο** καὶ ὄχι συστηματικὰ κατὰ θέμα. Εἶναι δυσδιάκριτο τὸ ἀρχικὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου, ἀλλὰ σημασία ἔχει ὅτι αὐτὴ ἡ συλλογὴ τῶν κανόνων τοῦ Δ' αἰ. τύχαινε ἐπίσημης ἀναγνώρισης καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκ. Σύνοδο (Χαλκηδόνα, 451 μ.Χ.). Αὐτὴ ἡ πρακτικὴ δημιουργήσε παράδοση στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, καθὼς μέχρι καὶ τὴν ὀριστικὴ κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας (1453 μ.Χ.) καμία κανονικὴ συλλογὴ, πὺν χρησιμοποιήσε ἡ Ἐκκλησία, δὲν καταρτίστηκε ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἢ μὲ ἐντολὴ τῆς.

Ἡ Συναγωγὴ κανόνων Ἰωάννου Σχολαστικοῦ. Ὁ Ἰωάννης, υἱὸς κληρικοῦ, γεννήθηκε τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰ. κοντὰ στὴν Ἀντιόχεια· σπούδασε νομικὰ καὶ ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ *σχολαστικοῦ* (=δικηγόρου) στὴν Ἀντιόχεια μέχρι ca.550 μ.Χ., ὅποτε χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καὶ ἐστάλη στὴν ΚΠολη ὡς μόνιμος ἐκπρόσωπος (*ἀποκρισιάριος*) τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Τὸ 565 μ.Χ. ἐπελέγη ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ (527-565 μ.Χ.) ὡς πατριάρχης ΚΠόλεως (565-577 μ.Χ.) καὶ διακρίθηκε γιὰ τὶς ἱκανότητες, τὶς γνώσεις καὶ τὴν ὀρθόδοξη πίστη.

Τὴν ἐποχὴ, πὺν ἦταν ἀκόμα στὴν Ἀντιόχεια, εἶχε ἤδη καταρτισθεῖ (ca.535-545) μία πρώτη συστηματικὴ συλλογὴ τῶν κανόνων **κατὰ θεματικὴ ἐνότητα**. Οἱ κανόνες δηλ. δὲν ἀπαριθμοῦνταν κατὰ σύνοδο (ὅπως στὸ *corpus canonum*), ἀλλ' ἦταν καθ' ὕλην διαρθρωμένοι (ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ῥυθμίσεως) σὲ 60 *τίτλους* (=τμήματα) συνοδευόμενοι καὶ ἀπὸ ἓνα παράρτημα μὲ αὐτοκρατορικοὺς νόμους ἐκκλησιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὅλη αὐτὴ ἡ διεργασία ἐγένεε κατ' ἐπιφύση τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ κοσμικοῦ δικαίου κυρίως ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βλ. *infra*). Ὁ Ἰωάννης ἀντιλαμβάνομενος τὶς ἐλλείψεις τοῦ ἔργου καὶ τὴν ἀνεπάρκεια, νὰ καλύψει τὶς πρακτικὲς ἀνάγκες, προχώρησε στὴν ἐπεξεργασία, τὸν ἐμπλουτισμὸ καὶ τὴν βελτίωση αὐτῆς τῆς συλλογῆς. Ἡ *Συναγωγὴ κανόνων* τοῦ Ἰωάννου Σχολαστικοῦ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀριστερῆς ἀναδιάταξης τῆς ὕλης (κατὰ θέμα) μέσα σὲ 50 *τίτλους* μὲ σκοπὸ τὴν γρήγορη ἐπισήμανση τοῦ ἐκάστοτε ζητουμένου. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πατριαρχείας τοῦ Ὁ Ἰωάννης προχώρησε σὲ ἀναθεώρηση τοῦ ἔργου του, τὸ ὁποῖο συνοδεύτηκε μὲ ἓνα παράρτημα συλλογῆς πολιτειακῶν νόμων.

Σύνταγμα κανόνων Ἰωάννη Δ' Νηστευτῆ. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Γ' Σχολαστικοῦ, ἐπανατοποθετήθηκε πατριάρχης ὁ Εὐτύχιος (577-582), ὁ ὁποῖος σὲ συνεργασία μὲ τὸν μοναχὸ καὶ διάδοχό του Ἰωάννη Δ' Νηστευτῆ (582-595), κατήρτισαν νέα συλλογὴ, τὸ *Σύνταγμα κανόνων*, τὸ ὁποῖο διέφερε ἀπὸ τὴν *Συναγωγὴ* τοῦ Ἰωάννη Σχολαστικοῦ, καθὼς (1) εἶχε ἀρκετὰ ἐμπλουτισθεῖ μὲ

κανόνες και άλλων συνόδων αλλά κυρίως πατέρων και (2) είχε διαφορετική διάρθρωση σε 14 τίτλους.

Όπως οι προηγούμενες συλλογές, έτσι και το *Σύνταγμα εις 14 τίτλους* συνοδεύτηκε από ένα συμπλήρωμα, δηλ. μία συλλογή από νόμους με εκκλησιαστικό περιεχόμενο. Επειδή αυτή ή συλλογή συντίθεται από τρία μέρη, γι' αυτό ονομάζεται *Collectio tripartita* (Τριμερής συλλογή): περιλαμβάνει έπιτομές από την ιουστινιάνεια κωδικοποίηση και νομοθεσία (βλ. *infra*). Στην συλλογή αυτή παρουσιάζεται πλήρης εικόνα του πολιτειακού εκκλησιαστικού δικαίου. Η σύνταξή της τοποθετείται ca.580 και συντάκτης της είναι ο *Ανώνυμος Έναντιοφανής*, που συνέθεσε και τον *Νομοκάνονα εις 14 τίτλους* (βλ. *infra*).

Σύνοψις κανόνων Στεφάνου Έφεσίου. Όλες οι ανωτέρω συλλογές περιείχαν τα κείμενα των κανόνων αυτούσια και καταταγμένα βέβαια θεματικά. Η δημιουργία όμως κωδικοποιήσεων του πολιτειακού δικαίου με μορφή περιλήψεων επέδρασε και στον χώρο του κανονικού δικαίου, με αποτέλεσμα να προκύψει ή πρώτη συλλογή ή οποία περιέχει σε θεματική κατάταξη την περίληψη (*σύνοψις*) κάθε κανόνος, ώστε να υπάρχει ταχύτερη άνευρεση του περιεχομένου του κάθε κανόνος. Η *Σύνοψις* αυτή συντάχθηκε από τον *Στέφανο Έφέσιο* και τοποθετείται στο διάστημα 580-691/2 μ.Χ. Το έργο αυτό θα ύποβληθει κατά τη διάρκεια των έπομένων αιώνων σε διαδοχικές έπεξεργασίες.

Νομοκάνων εις 50 τίτλους. Οι ανωτέρω συλλογές περιείχαν είτε κανόνες είτε νόμους στα συμπληρώματά τους: δηλ. τα κείμενα ήταν χωρισμένα σε συλλογές εκκλησιαστικής προελεύσεως και συλλογές πολιτειακής προελεύσεως. Από τον συνδυασμό αυτών των δύο μέσα σε ένα και το αυτό κείμενο προέκυψαν οι *νομοκάνονες*, που συγκέντρωναν κανόνες και νόμους όχι ξεχωριστά αλλά μέσα σε μία ένιαία συλλογή.

Ο αρχαιότερος αυτού του είδους είναι ο *Νομοκάνων εις 50 τίτλους*, ο οποίος συνετέθη από άνωνυμο συγγραφέα στην Αντιόχεια κατά το τέλος του 6^{ου} μ.Χ. αι. με συνένωση του περιεχομένου της *Συναγωγής* του *Ιωάννου Σχολαστικού* και του παραρτήματός της σε ένα ένιαίο έργο. Παρά τα μειονεκτήματα στη δομή και την μειωμένη πληρότητά του ο *Νομοκάνων εις 50 τίτλους* είχε εύρεια διάδοση και ή χρήση του μαρτυρείται ακόμη και τον *ΙΒ'* μ.Χ. αι.

Νομοκάνων εις 14 τίτλους. Ο *Νομοκάνων εις 14 τίτλους* αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πηγές του εκκλησιαστικού δικαίου. Προέρχεται από την συνένωση του *Συντάγματος* (εις 14 τίτλους) του *Ιωάννου Νηστευτή* και του παραρτήματός της, της *Collectio tripartita* (Τριμερής συλλογή). Το έργο αυτό συντάχθηκε κατά το διάστημα 612-629 μ.Χ. στην ΚΠολη από τον *Ανώνυμο Έναντιοφανή*, ο οποίος είχε καταρτίσει και την *Collectio Tripartita* (βλ. *supra*).

Ο *Νομοκάνων* διαιρείται σε 14 τίτλους (=τμήματα) και σε 239 κεφάλαια. Διαθέτει πρόλογο και πίνακα των περιεχομένων τίτλων και κεφαλαίων. Άξιοσημείωτο είναι ότι περιλαμβάνει (έκτός από νόμους) όχι μόνο τους κανόνες των μέχρι τότε 4 οικουμενικών συνόδων αλλά και κανόνες πατέρων, καθώς και τους *άποστολικούς κανόνες* (όλοι αυτοί θα επικυρωθούν αργότερα από την Πενθέκτη [691/2 μ.Χ]). Ο *Νομοκάνων εις 14 τίτλους* ύποβλήθηκε στους έπόμενους αιώνες σε νέες εκδόσεις με σκοπό τον εμπλουτισμό του (βλ. *infra*).

Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος (691/2 μ.Χ.). Επί βασιλείας *Ιουστινιανού* συνεκλήθη ή *Ε' Οικ. Σύνοδος* (553) και τον έπόμενο αιώνα ή *ΣΤ'* (680/681), οι

όποιες ασχολήθηκαν με δογματικά ζητήματα. Ἐπειδὴ ὁμως αὐτὲς οἱ δύο σύνοδοι δὲν διατύπωσαν κανόνες, ὅπως ἔκαναν ὅλες οἱ προηγούμενες, γι' αὐτὸ 10 χρόνια μετὰ τὴν ΣΤ' συνεκλήθη στὴν ΚΠολη νέα σύνοδος γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Δὲν θεωρεῖται ξεχωριστὴ σύνοδος ἀλλὰ συνέχεια τῆς ΣΤ': περίπου τὸ ¼ τῶν συνοδικῶν μελῶν τοὺς εἶναι τὰ ἴδια πρόσωπα. Ὡς **συμπλήρωμα λοιπὸν τοῦ ἔργου τῆς Ε' καὶ τῆς ΣΤ'** αὐτὴ ἡ σύνοδος ὀνομάστηκε *Πενθέκτη* ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Βαλσαμῶνα (ΙΒ' αἰ.), ἐνῶ εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς «*Σύνοδος ἐν Τρούλλῳ*», γιατί συνεδρίασε στὴν ἀνακτορική αἴθουσα τοῦ Τρούλλου.

Ἡ Πενθέκτη ἐξέδωκε χωρὶς κάποια θεματικὴ κατάταξη 102 κανόνες, δηλ. τοὺς περισσότερους κανόνες συγκριτικὰ μὲ ὅλες τὶς οἰκ. συνόδους. Τὸ κανονικὸ ἔργο τῆς εἶναι τόσο ἐκτεταμένο, ὥστε περιέλαβε σχεδὸν κάθε τομέα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιτείνει τὴν **ἐκνομίκευση** τοῦ κανονικοῦ δικαίου, καθὼς ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ ἐπαναλάβει (γιὰ ἐκκλησιαστικοπολιτικούς λόγους) ἀκόμη καὶ διατάξεις τῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας, θέλοντας ὡς κανόνες οἰκ. συνόδου νὰ δεσμεύουν τὸν ἐκτὸς τῶν συνόρων τοῦ κράτους χριστιανικὸ κόσμο, ἀφοῦ μόνο οἱ χριστιανοὶ τοῦ πατριαρχείου ΚΠόλεως ἦσαν ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας (δεσμευόμενοι ἀπὸ τοὺς νόμους ὡς ὑπήκοοι τῆς αὐτοκρατορίας), ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ τῶν ὑπολοίπων πατριαρχείων εὐρίσκονταν πιά στὴν ἐπικράτεια ἀλλοθρήσκου κατακτητοῦ.

Μὲ τὸν καν. 2 Πενθέκτης ἐπικυρώθηκαν οἱ *ἀποστολικοὶ κανόνες*, καθὼς καὶ κανόνες τοπικῶν συνόδων καὶ πατέρων, πού περιέχονταν στὸ *Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους* καὶ (ὄχι βέβαια ὅλοι) στὸ παλαιότερο *Σύνταγμα κανόνων* (βλ. supra). Στους καν. 3-102 Πενθέκτης καθιερώθηκαν νέες ρυθμίσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπαναλήφθηκαν παλαιότεροι κανόνες μὲ σκοπὸ: (1) τὴν συγκέντρωση σὲ ἓνα κανόνα ὅλων τῶν συναφῶν ρυθμίσεων, πού ἦταν διεσκορπισμένοι σὲ πολλοὺς παλαιότερους κανόνες, (2) τὴν τροποποίηση τοῦ πεδίου ἐφαρμογῆς ἑνὸς παλαιοῦ κανόνα, (3) τὴν τροποποίηση παλαιότερης ρύθμισης, (4) τὴν πρόβλεψη ἐπιτιμίου, ὅταν ὁ παλαιὸς κανόνας δὲν προέβλεπε, (5) τὴν αὐθεντικὴ ἐρμηνεία παλαιότερου κανόνα (πού πολλές φορὲς ὁμως ἔφθανε μέχρι τὴν τροποποίησή του). Ἰστέον δ' ὅτι κατὰ τὴν σύγχρονη θεωρία ἡ Πενθέκτη κατήρτισε τὴν μοναδικὴ **ἐπίσημη κωδικοποίηση** τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐξομολογητικὴ φιλολογία. Κάποια ἔργα (κανονάρια, δηλ. ἐξομολογητάρια κλπ.), τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἄγνωστοι, κυκλοφοροῦν κάτω ἀπὸ δύο μεγάλα ὀνόματα νομομαθῶν πατριαρχῶν, τοῦ Ἰωάννου Νηστευτοῦ καὶ τοῦ Νικηφόρου Ὁμολογητοῦ. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀνήκουν στὸν ΙΑ' αἰ. καὶ χαρακτηρίζονται *ψευδεπίγραφα*, καθότι εἶναι ψευδῆς ἡ ἀπόδοσή τους στοὺς ἀνωτέρω συγγραφεῖς. Χαρακτηριστικὸ πάντως αὐτῶν εἶναι ὁ μετριασμός τῶν ἐπιτιμίων καὶ ἡ ἐμμονὴ σὲ λεπτομέρειες τῆς κάθε περίπτωσης.

Πρωτοδευτέρα σύνοδος. Τὸ 861 συνήλθε στὴν ΚΠολη σύνοδος, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε Πρωτοδευτέρα, ἐπειδὴ ἴσως εἶχε 318 συνοδικούς, ὅπως καὶ ἡ Α' Οἰκ. Σύνοδος (324 μ.Χ.), καὶ θεωρήθηκε ὡς δευτέρη *Πρώτη Σύνοδος* ἢ ἐπειδὴ οἱ ἐργασίες τῆς ἐπεκτάθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο καὶ σὲ ἓνα δευτέρο κύκλο συνεδριάσεων μὲ δύο ξεχωριστὲς θεματικὲς συζητήσεων. Ἡ Πρωτοδευτέρα σύνοδος ἐξέδωκε 17 κανόνες, οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν (1) στὴν ὀργάνωση τοῦ μοναχικοῦ βίου, (2) σὲ λατρευτικὰ καὶ λειτουργικὰ θέματα καὶ (3) στὴν τήρηση καὶ διασφάλιση τῆς κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. Ὁ καν.17 ἀπαγορεύει τὴν **ἀθρόα χειροτονία**, δηλ. τὴν ἐντὸς συντόμου διαστήματος ἀνάδειξη κάποιου

λαϊκοῦ μὲ ἐπάλληλες χειροτονίες στὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ, ὅπως τὸ κλασικὸ παράδειγμα τοῦ πατριάρχου Φωτίου, ὁ ὁποῖος μέσα σὲ μία ἐβδομάδα ἀπὸ λαϊκὸς ἔγινε ἐπίσκοπος καὶ τοποθετήθηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἄν καὶ ἡ Πρωτοδευτέρα σύνοδος δὲν συγκαταλέγεται στὶς οἰκουμενικὲς συνόδους, ὡστόσο οἱ κανόνες τῆς περιελήφθησαν μαζί μὲ τοὺς κανόνες τῶν Ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων στὴν β' ἔκδοση (883 μ.Χ.) τοῦ *Συντάγματος* (βλ. *supra*) καὶ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας.

Σύνοδος Ἁγίας Σοφίας. Τὸ 879-880 συνεκλήθη στὴν Ἁγία Σοφία ΚΠόλεως σύνοδος, ἡ ὁποία ἐπέτυχε τὴν ἀποκατάσταση τῆς δασαλευθείσης ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ ἐνότητος. Ἡ Σύνοδος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνεγνώρισε τὴν Ζ' ὡς Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ διετύπωσε ὄρον, μὲ τὸν ὁποῖον ὀρίζεται τὸ ἀμετάβλητο τοῦ Συμβόλου Πίστεως (*Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν...*), καθὼς εἶχε ἤδη προκληθεῖ τὸ ζήτημα τοῦ *filioque*. Ἐπ' ἴσης ἐξέδωκε 3 κανόνες: μὲ τὸν καν.1 διασταλτικῶς ἐρμηνευόμενον ἀποκλείεται κάθε ἔνδικο μέσον κατὰ ἀποφάσεων τοῦ πάπα καὶ τοῦ πατριάρχου ΚΠόλεως καὶ μὲ τὸν καν. 2 ἡ μοναχικὴ κουρά, ἂν τελεσθῆ μετὰ τὴν χειροτονία εἰς ἐπίσκοπον, συνεπάγεται τὴν ἀποβολὴ τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου, ἐπειδὴ ἡ ἐπισκοπικὴ ιδιότης εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν μοναχικὴ ἐπαγγελία τῆς ὑποταγῆς καὶ ὑπακοῆς· μὲ τὸν καν.3 ρυθμίζεται ζήτημα χριστιανικοῦ βίου.

Στὴν Σύνοδο τῆς Ἁγίας Σοφίας μετεῖχαν ἐπίσκοποι πολυάριθμοι τοῦ πατριαρχείου ΚΠόλεως, καθὼς καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ πάπα Ρώμης καὶ τῶν ὑπολοίπων πατριαρχείων· ἐπιπροθέτως ἡ σύνοδος αὐτὴ αὐτοχαρακτηρίστηκε ὡς οἰκουμενικὴ καὶ ὡς τέτοια ὀνομάστηκε ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Βαλσαμῶνα (ΙΒ' αἰ.) καὶ ἀπὸ τὸν Νεῖλο Ῥόδου (ΙΔ' αἰ.), ὁ ὁποῖος τὴν ἀριθμεῖ ὡς Η' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Παρὰ τὰ ἀνωτέρω ὅμως ἡ Ἐκκλησία παρέμεινε ὡς Ἐκκλησία τῶν Ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ δὲν τὴν ἐγκαταριθμεῖ στὶς οἰκ. συνόδους.

Ἐνδημοῦσα Σύνοδος ΚΠόλεως. Μετὰ τὸ σχίσμα (1054 μ.Χ.) τοῦ πατριαρχείου Ρώμης ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ἀδυναμία πιά συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου μὲ συμμετοχὴ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν (βλ. *infra*) ἀναπληρώθηκε ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ σύνοδος τῆς ΚΠόλεως, στὴν ὁποῖαν μετεῖχαν ὅσοι ἐπίσκοποι τύχαινε νὰ βρίσκονται στὴν πρωτεύουσα τὶς ἡμέρες ἐργασίας τῆς συνόδου. Ἀπὸ τὴν ιδιότητα τῶν ἐνδημούντων ἐπισκόπων ὀνομάστηκε ἐνδημοῦσα καὶ ἡ σύνοδος. Σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κυρίως μετὰ τὴν συρροήν τῆς αὐτοκρατορίας λόγω τῆς κατακτήσεως ἐδαφῶν ἀπὸ Ἄραβες, Σταυροφόρους, κλπ., στοὺς συνοδικοὺς τῆς ἐνδημούσης συνόδου συγκαταλέγονταν καὶ κληρικοὶ τῶν ὑποδουλωθειῶν περιοχῶν τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων), οἱ ὁποῖοι ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὶς ὑπὸ κατοχὴν ἔδρες τους καὶ ἔτσι παρεπιδημοῦσαν στὴν ΚΠολη. Τὴν ἔκτακτη αὐτὴ κατάσταση εἶχε ἤδη ρυθμίσει ὁ καν.18 τῆς Πενθέκτης ἐπιτρέποντας τὴν πρόσκαιρη καὶ δικαιολογημένη ἀπουσία τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν ἀπὸ τὶς ἔδρες τους: «Τοὺς προφάσει βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς ἢ ἄλλως πως ἐκ περιστάσεως μετανάστας γενομένους κληρικούς, ἡνίκα δ' ἂν ὁ τρόπος αὐτοῖς ἀποπαύσῃται, ἢ αἱ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομαὶ ἢ δι' ἃ τὴν ἀναχώρησιν ἐποιήσαντο, αὐθις ἐν ταῖς οἰκείαις ἐκκλησίαις προστάσσομεν ἐπανέρχεσθαι καὶ μὴ ἐπὶ πολὺ ταύτας ἀπροφασίστως καταλιμπάνειν...» [= Τοὺς κληρικούς, πού μὲ δικαιολογία βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς ἢ μὲ ἄλλον τρόπο ἐξ αἰτίας μιᾶς δύσκολης καταστάσεως μετανάστευσαν, προστάζομε, μόλις ἐκλείψει γι' αὐτοὺς ἡ

δυσκολία ἢ οἱ βαρβαρικές ἐπιδρομές ἢ ἡ αἰτία τῆς μεταναστεύσεώς τους, νὰ ἐπιστρέφουν στίς ἐκκλησίες τους καὶ νὰ μὴ τίς ἐγκαταλείπουν ἀδικαιολογήτως γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα...]. Ὑπ' αὐτὴν τὴν μορφή καὶ μὲ τόσο εὐρεία σύνθεση ἡ Ἐνδημουῖσα Σύνοδος τῆς ΚΠόλεως ἀπέκτησε μείζονα σημασία καὶ ἐπεξέτεινε τίς ἀρμοδιότητές της καὶ στίς ὑποθέσεις τῶν τριῶν ἐμπεριστατων ἀνατολικῶν πατριαρχείων. Σὲ μερικές δὲ περιπτώσεις, κατὰ τίς ὁποῖες συμμετεῖχε μεγάλος ἀριθμὸς μελῶν ἀπὸ ὅλα τὰ πατριαρχεῖα, ἡ Ἐνδημουῖσα Σύνοδος ὁμοιάζει μὲ ἕκτακτη σύνοδο ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπομένως εἶναι εὐεξήγητο γιὰτί ἡ Ἐνδημουῖσα Σύνοδος ἀνυψώθηκε σὲ ἀνώτατο ὄργανο τῆς Ἐκκλησίας ἀντικαθιστώντας τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους.

Ἐκδόσεις τοῦ Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους. Ἀπὸ τὸ 612-629 μ.Χ., ὅταν ὁ Ἀνώνυμος Ἐναντιοφανῆς εἶχε συντάξει τὸν *Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους*, εἶχαν διαρρεύσει σχεδὸν δύο αἰῶνες καὶ εἶχαν μεσολαβήσει σύνοδοι μὲ ἕκδοση κανόνων. Τὸ παλαιὸ λοιπὸν ἔργο ὑπεβλήθη σὲ ἐπεξεργασία καὶ ἐμπλουτίστηκε μὲ τὸ ἀπαιτούμενο ὑλικὸ τὸ 882/3· ὁ **πατριάρχης Φώτιος** εἶναι βέβαιον ὅτι συνέταξε (ἂν ὅχι ὅλη, τοῦλάχιστον) τὸν πρόλογο τῆς β' ἐκδόσεως.

Μετὰ ἀπὸ 2 περίπου αἰῶνες ὑποβλήθηκε σὲ νέα ἐπεξεργασία (1089/90) μὲ πρωτοβουλία ἐνὸς ὑψηλοῦ κρατικοῦ ἀξιωματοῦχου (τοῦ σεβαστοῦ Μιχαήλ) καὶ τὴν συμμετοχὴ ἐνὸς χαμηλοῦ στῆν ἱεραρχία ὑπαλλήλου (τοῦ βέστου Θεοδώρου). Ἡ γ' αὐτῆ ἕκδοση, ἡ ὁποία εἶναι ἐμπλουτισμένη μὲ πολιτειακοὺς νόμους (*Βασιλικά*) σφίζεται σὲ αὐτόγραφο τοῦ Μιχαήλ καὶ Θεοδώρου σὲ κώδικα τοῦ Ἄθω.

Μετὰ ἀπὸ 10 χρόνια ὁ ἀνωτέρω βέστης Θεόδωρος ἐπεξεργάστηκε πάλι τὸ ἔργο καὶ ἐξέδωκε τὴν δ' ἕκδοση ἡ ὁποία εἶναι ἐμπλουτισμένη ἀλλὰ καὶ **συντομευμένη μορφή τῆς προηγούμενης**, ὥστε νὰ εἶναι πιὸ εὐχρηστη.

Κανονικαὶ ἀποκρίσεις. Ἀπὸ τὴν μέση βυζαντινὴ περίοδο ἐμφανίζεται ἡ συνήθεια, νὰ ἀπευθύνονται ἐρωτήματα σὲ ἐγνωσμένου κύρους ἐκκλησιαστικὴς προσωπικότητες σχετικὰ μὲ ζητήματα ἐρμηνείας καὶ ἐφαρμογῆς κανόνων· οἱ ἀπαντήσεις σὲ αὐτὰ χαρακτηρίζονται ὡς *κανονικὴς ἀποκρίσεις*. Ἀπώτερες καταβολὲς αὐτῆς τῆς πρακτικῆς ἀπετέλεσαν οἱ γνωμοδοτήσεις τῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν (*ius publice respondendi ex auctoritate principis*), πού ἀναφέρονται ὡς πηγὴ δικαίου στίς *Institutiones (Εἰσηγήσεις)* τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βλ. *infra*). Ὑπάρχουν ἤδη ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ αἱ κανονικαὶ ἐπιστολαὶ τῶν μεγάλων πατέρων (Μ. Βασιλείου κλπ.), οἱ ὁποῖες κατετμήθησαν σὲ κανόνες ἀργότερα. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅμως ὅτι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες κάλυπταν κενὰ τῶν κανόνων, ἐνῶ ἀπὸ τὴν μέση βυζαντινὴ περίοδο ἐπέλυαν ζητήματα ἐρμηνείας τῶν κανόνων καὶ προσαρμογῆς τους στῆν σύγχρονή τους ἐποχὴ. Ἀπὸ τὸν ΙΑ' αἰ. αὐξάνεται πολὺ αὐτὴ ἡ συνήθεια καὶ γι' αὐτὸ ἔχουμε πολλὰ διασωθέντα χειρόγραφα ἀλλὰ μὲ μεγάλη σύγχυση ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ τὸ περιεχόμενον.

Κανονικαὶ πραγματεῖαι. Θεωρητικώτερον χαρακτῆρα ἀπὸ τίς ἀποκρίσεις ἔχουν οἱ πραγματεῖες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μελέτες/μονογραφίες/πραγματεῖες καὶ ἀποβλέπουν μὲ ἐκτενῆ ἀνάλυση στῆν θεραπεία ἐνὸς συγκεκριμένου πρακτικοῦ προβλήματος, π.χ. *περὶ μεταθέσεων ἐπισκοπῶν* τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας, πατρινοῦ μαθητῆ τοῦ πατριάρχου Φωτίου.

Κανονολόγοι τοῦ ΙΒ' αἰ. Ὁ ΙΒ' αἰ. χαρακτηρίστηκε ὡς ὁ χρυσοῦς αἰὼν τοῦ κανονικοῦ δικαίου, καθὼς τότε παρουσίασε μεγάλη ἀνάπτυξη ἡ σπουδὴ αὐτοῦ τοῦ κλάδου ἀναδεικνύοντας καὶ μεγάλες μορφὲς εἰδημόνων, οἱ ὁποῖοι συνέταξαν

υπομνήματα στους κανόνες, δηλ. κάτω από κάθε κανόνα έγραψαν ένα έπεξηγηματικό σχολιασμό.

Ο **Αλέξιος Αριστηνός** έγραψε τὸ παλαιότερο υπόμνημα (ἂν καὶ στὴν ἡλικία ἦταν νεώτερος τοῦ Ζωναρά). Διετέλεσε διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ΚΠόλεως καὶ τιμήθηκε μὲ διάφορα ἀξιώματα (νομοφύλαξ κλπ.), ἐνῶ μαρτυρεῖται ἡ συμμετοχή του στὴν σύνοδο τοῦ 1166. Ἐγραψε τὸ υπόμνημα στους κανόνες τὸ 1130 ὕστερ' ἀπὸ σύσταση τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ (1118-1143). Ἀποτελεῖ τὴν παλαιότερη καὶ συντομότερη ἐρμηνεία· χρησιμοποίησε δ' ὄχι ὀλόκληρο τὸ κείμενο τῶν κανόνων ἀλλὰ τὴν συντομευμένη μορφή τους ἀπὸ τὸ ἔργο *Σύνοψις* (βλ. supra)· μεταφράστηκε στὰ σλαβικά.

Ο **Ἰωάννης Ζωναρᾶς** (τέλη ΙΑ'-ἀρχαὶ ΙΒ' αἰ.) διετέλεσε πρόεδρος ἀνωτάτου δικαστηρίου καὶ ἀρχιγραμματέας (πρωτοασηκρήτης). Ἐγινε μοναχὸς καὶ ἀποσύρθηκε (ἢ ἐξωθήθηκε;) στὸ νησάκι τῆς Ἀγ. Γλυκερίας ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ΚΠολη. Ἐχει πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο: θεολογικὸ, ὕμνογραφικὸ, χρονογραφικὸ, ἀγιολογικὸ, ὁμιλητικὸ καὶ νομοκανονικὸ. Ἡ ἐρμηνεία του ὠλοκληρώθηκε τὸ 1159. Γνώριζε τὸ υπόμνημα τοῦ Αριστηνοῦ, ἀλλ' ἔγραψε ἐκτενέστερο καὶ μὲ πιὸ ἐκτεταμένη ἀναφορὰ στους κανόνες καὶ ὄχι τόσο στὸ κοσμικὸ δίκαιο· παραθέτει χωρὶα νόμων ἀπὸ μνήμης, γιὰτὶ προφανῶς δὲν εἶχε πρόσβαση στὸ κείμενό τους.

Ο **Θεόδωρος Βαλαμών** (1130/40-1198) εἶναι ὁ διασημότερος βυζαντινὸς κανονολόγος. Διετέλεσε διάκονος, χαρτοφύλαξ καὶ τελικὰ πατριάρχης Ἀντιοχείας (ἐπὶ βασιλείας Ἰσαακίου Α' Ἀγγέλου, 1185-1195)· πέθανε πρὶν τὴν ἄλωση τοῦ 1204 στὴν μονὴ Ζιππῶν στὰ περὶχωρα τῆς ΚΠόλεως. Μὲ κοινὴ ἐντολή τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ (1143-1180) καὶ τοῦ πατριάρχου ΚΠόλεως Μιχαὴλ Γ' (1170-1177) σχολίασε τὸν *Νομοκάνονα εἰς 14 τίτλους* (βλ. supra) τὸ 1177. Ἐπ' ἴσης ὑπομνημάτισε ὅλους τοὺς κανόνες. Συμπλήρωνε τὸ ἔργο του μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἐνῶ χρησιμοποιοῦσε πλῆθος πηγῶν (καὶ πολλές τοῦ κοσμικοῦ δικαίου). Γνώριζε δὲ τὰ σχόλια τοῦ Ζωναρά, τὸν ὁποῖον ἐξυμνεῖ. Ἀκολούθησε στὸν ὑπομνηματισμὸ τὴν ἐξῆς μέθοδο: παράφραση, ἐρμηνεία δυσνοήτων σημείων, ratio καὶ occasio κανόνος, ἱστορικὸ πλαίσιο, συναφεῖς/ἀντίθετες ῥυθμίσεις.

Τὸ ἐρμηνευτικὸ υπόμνημα τῶν τριῶν ἀνωτέρω κανονολόγων ἔχει ἐκδοθεῖ στὴν ἐξῆς σειρά: Ράλλης Γ.-Ποτλῆς Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. I-V, Ἀθῆναι, 1852-1859.

Μοναστηριακὰ τυπικά. Διακρίνονται σέ (1) **λειτουργικὰ τυπικά**, δηλ. διατάξεις σχετικὰ μὲ τὶς λατρευτικὲς πράξεις καὶ τὴν λειτουργικὴ ζωὴ τῆς μονῆς, καὶ (2) **κανονιστικὰ τυπικά**, δηλ. διατάξεις σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς μονῆς καὶ τὴν διαβίωση τῆς ἀδελφότητος. Πολλὲς φορὲς μὲ πράξη ἐν ζωῇ ἢ αἰτία θανάτου συνέτασσε τὸ τυπικὸ ὁ κτήτωρ τῆς μονῆς (ἀναφέρεται τότε ὡς *κτητορικὸν τυπικόν*), ποὺ συνήθως ἦταν κάποιος ἐπιφανὴς εὐγενὴς ἢ μέλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἄν καὶ τὸ μοναστικὸ δίκαιο (κανόνες καὶ αὐτοκρατορικὴ νομοθεσία) ἀποτελεῖ ἀναγκαστικὸ δίκαιο (*ius cogens*), ὡστόσο στὰ τυπικὰ θεσπίζονται παρεκκλίσεις ἀπ' αὐτό. Τὰ θέματα ῥυθμίσεων τῶν τυπικῶν ἦταν ἡ ἀνάδειξη ἡγουμένου καὶ τῶν ὀργάνων διοικήσεως, ἄβατο κλπ. Γνωστὸ τυπικὸ εἶναι π.χ. τῆς Μονῆς Στουδίου ΚΠόλεως.

Πατριαρχικαὶ πράξεις. Στὶς ἀρμοδιότητες τῆς ἐνδημούσης συνόδου (βλ. supra) περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθετικὴ λειτουργία, τὴν ὁποία ἀσκοῦσε

ἐκδίδοντας ὡς *τόμους* (=ἀποφάσεις, [τέμνω τὸ ζήτημα=δίνω λύση]) τὶς συνοδικὲς ἀποφάσεις. Ἀναφέρονται σὲ ποικιλία θεμάτων, π.χ. μεταθέσεις κληρικῶν, ἐκλογές καὶ χειροτονίες, γαμικὰ κωλύματα κλπ.

Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Βλάσταρη. Ὁ λόγιος καὶ πολυγραφώτατος ἱερομόναχος Ματθαῖος Βλάσταρης (1280-1350) ἔζησε στὴν Μονὴ Περιβλέπτου στὴν Θεσσαλονίκη. Τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ τὰ συλλεκτικὰ/συμπιληματικὰ (*σμπίλημα=compilatio*) ἔργα ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου εἶναι τὸ *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον* (*στοιχεῖα* εἶναι τῆς ἀλφαβήτου τὰ γράμματα), μίᾳ ἀλφαβητικῆ ἐγκυκλοπαιδεῖα ἐκκλ. δικαίου μὲ πρακτικὴ σημασία γιὰ τὸν κλῆρο, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τότε ἐκτεταμένους δικαιοδοτικὲς ἀρμοδιότητες. Ὑποδιαιρεῖται σὲ 24 μέρη (ἀνὰ γράμμα τῆς ἀλφαβήτου), προτάσσεται *προθεωρία* μὲ ἱστορία τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου, ἔπεται πίναξ περιεχομένων καὶ σύντομος πρόλογος περὶ ὀρθοδόξου πίστεως. Καταρτίσθηκε τὸ 1334/5, διαδόθηκε ἀπὸ τοὺς *ἡσυχαστὰς* (λόγω τῆς συνδέσεώς του μὲ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ) καὶ μεταφράστηκε εἰς ἀπάσας τὰς σλαβικὰς γλώσσας. Ὁ Βλάσταρης ἔγραψε καὶ λεξικὸ λατινικῶν νομικῶν ὄρων.

Ἐπιτομὴ κανόνων Ἀρμενοπούλου. Δὲν διασώθηκε καμία πληροφορία γιὰ τὸν βίον τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου πλὴν τοῦ ὅτι διετέλεσε δικαστὴς στὴν Θεσσαλονίκη. Ἐγραψε τὸ σπουδαιότερο ἔργο τοῦ κοσμικοῦ δικαίου, τὴν *Ἐξάβιβλο* (1344/5), ὅπου **υἰοθέτησε τὴν πενταμερῆ διάκριση (γενικαὶ ἀρχαί, ἐμπράγματο, ἐνοχικὸ, οἰκογενειακὸ, κληρονομικὸ δίκαιο) τοῦ ἀστικοῦ δικαίου 5 αἰῶνες πρὶν τὴν Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ ἀπετέλεσε τὸ ἰσχύον ἀστικὸ δίκαιο τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1946).** Ἀντιστοίχως συνέθεσε τὴν *Ἐπιτομὴ κανόνων* μὲ ἐκκλησιαστικῆς προελεύσεως ὑλικό, ἢ ὅποια περιλαμβάνει *προθεωρία* τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου ὑποδιαιρεῖται σὲ 6 τμήματα καὶ ἐμπεριέχει καὶ ἀρκετὰ σχόλια τοῦ συγγραφέως.

Ἐκκλησιαστικὴ νομολογία. Στὸν τομέα ἀπονομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης ὑπερέχουν δύο πρόσωπα, ποὺ βρέθηκαν στὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου (ΙΓ' αἰ.) μετὰ τὴν διάλυση τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Δυτικούς τὸ 1204:

Ὁ **Ἰωάννης Ἀπόκαυκος** (1153/60-1234), διετέλεσε διάκονος τοῦ πατριαρχείου καὶ ἀπὸ τὸ 1200 μητροπολίτης Ναυπάκτου. Ἀπὸ τὴν δικαστικὴ δραστηριότητά του σώζονται ca.30 ἀποφάσεις, ποὺ ἀποπνέουν εὐθυκρισία ἀλλὰ καὶ ἐπιείκεια, μὲ στόχο τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ περὶ δικαίου αἰσθήματος χωρὶς τὶς ἀγκυλώσεις τῶν δικονομικῶν τύπων. Σπάνια παραθέτει χωρία καὶ βέβαια ἀπὸ μνήμης, καθὼς δὲν εἶχε πλούσια βιβλιοθήκη.

Ὁ **Δημήτριος Χωματηνός** ἦταν φίλος καὶ συσπουδαστὴς τοῦ Ἀποκαύκου στὴν ΚΠολη. Διετέλεσε ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος ἀπὸ τὸ 1217. Τὸ νομολογιακὸ ὑλικό τῆς δραστηριότητάς του εἶναι ὀγκωδέστατο, καθὼς περιλαμβάνει 150 κείμενα ἀποφάσεων καὶ δικαστικῶν γνωμοδοτήσεων. Ὁ Χωματηνός ἀναφαίνεται ὡς ὁ μεγαλύτερος νομικὸς τοῦ ΙΓ' αἰ. καὶ ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῶν κανόνων ἀλλ' ὅλων τῶν κλάδων καὶ τοῦ κοσμικοῦ δικαίου, ποὺ συνδυάζει τὴν ἀριστη γνῶσιν τῶν πηγῶν μὲ τὴν ὀξεῖα νομικὴ κρίσιν· παραθέτει χωρία πολλῶν πηγῶν, καθὼς διέθετε πλούσια νομικὴ βιβλιοθήκη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, σπουδαῖο νομολογιακὸ ὑλικό διασώζεται στὸν *κώδικα τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως* (τῶν ἐτῶν 1315-1402), ὅπου περιλαμβάνονται δικαστικὲς ἀποφάσεις καὶ ἄλλες πράξεις τῆς πατριαρχικῆς συνόδου μὲ

ἀποκορύφωμα τὴν πατριαρχεῖα τοῦ Ματθαίου Α', ὑπὸ τὴν προεδρεία τοῦ ὁποῖου ἡ σύνοδος (λόγω τῆς δυσλειτουργίας τῆς πολιτειακῆς δικαιοσύνης) δικάζει ὑποθέσεις ἀφορῶσες κάθε κλάδο τοῦ δικαίου, ἀκόμα καὶ ἐμπορικοῦ. Τέλος, νομολογιακὸ ὑλικὸ διασφίζεται καὶ στὰ ἀρχεῖα μονῶν, κυρίως τοῦ Ἁγ. Ὁρους, τῆς Πάτμου καὶ ἀλλαχοῦ.

- Ἑρμηνεία τῶν κανόνων τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου – Ὁ θεσμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας

Γιὰ τοὺς κανόνες καὶ τὶς ἄλλες βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς διατάξεις προκρίνεται ἡ **ὑποκειμενικὴ/ἱστορικὴ ἐρμηνεία**, δηλ. ἡ ἱστορικὴ κατανόησή τους μέσα ἀπὸ τὴν διακρίβωση τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς γενέσεώς τους, συνδυαζομένη μὲ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀληθοῦς σημασίας καὶ ἐκτάσεως τῆς ῥυθμίσεως, πὺν κρύπτεται κάτω ἀπὸ τὶς λέξεις (γλωσσικὸ περιβλημα), σύμφωνως πρὸς τὸν ἀπ. Παῦλο: «τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Β' Κορ., 3.6).

Βάσει τοῦ κανόνος: *cuius est ius condere, eius est interpretare* (Augustinus Triumphus, *Summa de potestate ecclesiastica*, 22.4), ὁποῖος θεσπίζει τὸν κανόνα αὐτὸς καὶ τὸν ἐρμηνεύει αὐθεντικῶς, ἄρα τοὺς κανόνες ἐρμηνεύει αὐθεντικῶς τὸ ἀνώτατο ὄργανο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, δηλ. ἡ ΙΣΙ (Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας) ἢ ἡ ΔΙΣ (Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος).

Ἡ *οἰκονομία* (*dispensatio*) δὲν ἀποτελεῖ ἐρμηνευτικὴ μέθοδο ἀλλὰ τρόπο ἀντιμετωπίσεως συγκεκριμένων καὶ μεμονωμένων περιστατικῶν ἢ καταστάσεων· διόπερ καὶ ἡ τυχὸν συνεχῆς καὶ ὁμοιόμορφη ἄσκησις *οἰκονομίας* σὲ ὅμοιες περιπτώσεις δὲν δύναται νὰ θεμελιώσῃ ἐκκλησιαστικὸ ἔθιμο, ἀφοῦ αὐτὴ ἢ ὁμοιόμορφος ἄσκησις δὲν γίνεται ἐν συνειδήσει δικαίου ἀλλ' ἀντιθέτως ὡς ἐν ἐπιγνώσει παρέκκλιση ἀπὸ τοῦ ἰσχύοντος δικαίου. Ὁ θεσμὸς τῆς *οἰκονομίας* εἶναι ἀρχαιότατος καὶ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ ῥωμαϊκὸ δίκαιο· ἂν καὶ ἐφαρμόζεται ἀδιακόπως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ὡστόσο δὲν ὑφίσταται κανόνας δικαίου, πὺν νὰ ῥυθμίζει *ex professo* τὰ περὶ τῆς *οἰκονομίας* καὶ μόνον ἐμμέσως ἀναγνωρίζεται σὲ κάποιους ἐκκλ. κανόνες.

π.χ. ἀποκλείεται νὰ ἀναγνωριστῆ ὡς ἔγκυρη κατ' *οἰκονομίαν* χειροτονία τελεσθεῖσα ἀπὸ ἐπίσκοπο μὲ διεσπασμένη τὴν ἀποστολικὴ διαδοχὴ, καθὼς τοῦτο προσκρούει στὴν ὀρθόδοξη δογματικὴ διδασκαλία.

- Σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδο

Οὔτε τὸ κανονικὸ δίκαιο οὔτε τὸ πολιτειακὸ δίκαιο θεσπίζουν γενικὲς ἀρχὲς ῥυθμίζοντας τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας στὸ Βυζάντιο. Ὁ αὐτοκράτωρ βοήθησε στὴν ὀργάνωση καὶ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ μὲ στόχο τὴν ἀνάμειξή του στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἐκκλησίας, πὺν ἀρχικῶς ἦταν μόνο *de facto* (πραγματικὴ), ἀλλὰ σταδιακῶς μετετρέπη σὲ θεσμοθετημένη παρέμβαση. Ἔτσι, ἡ Ἐκκλησία θεωρήθηκε ὡς ἓνας θεσμὸς τῆς Πολιτείας, στὸν ὁποῖο ὁ αὐτοκράτωρ ἀσκούσε ἐπιρροή μέχρις ἐνὸς ἀπαραβάτου ὁρίου, τὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν δογματικὴ διδασκαλία, εἰδάλλως ἢ Ἐκκλησία ἀντιστεκόταν μέχρι μαρτυρίου (π.χ. Εἰκονομαχία). Στὸ Βυζάντιο οἱ σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας ἦταν ζήτημα προσώπων, πὺν εὐρίσκονταν στὸ πηδάλιο τῶν δύο ὀργανισμῶν, καὶ δὲν ἴσχυσε ὁ *καισαροπαπισμὸς* (κατίσχυση τῆς Πολιτείας ἐπὶ

της Ἐκκλησίας), ἕνας ὄρος πὸν πρωτοχρησιμοποίησε ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Boehmerus (*Ius ecclesiasticum protestantium I, Halea Magdeburgicae*, 1730, §14)· ἀντιθέτως οἱ σχέσεις προσήγγιζαν τὴν *συναλληλία*, δηλ. τὴν συνεργασία Πολιτείας-Ἐκκλησίας.

Μόνον ἐπὶ βασιλέως Βασιλείου Α' (867-886) ἐκδηλώθηκε ἡ προσπάθεια νὰ προσδιοριστοῦν ἐπακριβῶς (κατὰ περιεχόμενον) οἱ σχέσεις Πολιτείας-Ἐκκλησίας σὲ μία νομοθετικὴ συλλογὴ, τὴν ὀνομαζομένην *Εἰσαγωγή* (885/6), στὴν σύνταξη τῆς ὁποίας μετέσχε καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε τὴν καθιέρωση τῆς *θεωρίας τῶν δύο ἐξουσιῶν* μὲ τὸν συγκεκριμένο καθορισμὸ τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου ὡς ἰσοδυνάμων φορέων τῶν δύο κλάδων τῆς μιᾶς ἐνιαίας ἐξουσίας μέσα στὸ κράτος. Αὐτὲς οἱ διατάξεις ὡστόσο πολὺ σύντομα καταργήθηκαν ἀπὸ τὸν διάδοχο Λέοντα ΣΤ' τὸν Σοφὸ.

- Ἀνεξιθρησκία.

Ἐπὶ ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐπικρατοῦσε μία μορφή ἀνεξιθρησκείας, ὥστε οἱ ὑπήκοοι ἦταν ἐλεύθεροι νὰ τελοῦν τὶς λατρευτικὲς πράξεις τῆς θρησκείας τους, ἀλλὰ συγχρόνως ἔπρεπε νὰ λατρεύουν καὶ τὸν ῥωμαῖο ἡγεμόνα. Ἐπὶ Νέρωνος (64 μ.Χ.) ἄρχισαν οἱ διωγμοὶ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ὡς ἐνόχων *sacrilegium*, δηλ. ἀθεότητος (καταφρονήσεως τῆς λατρείας τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἐσχάτης προδοσίας), καθὼς ἡ λατρεία τοῦ ἡγεμόνα ἦταν ἀπαραίτητη ἐκδήλωση πολιτικῆς νομιμοφροσύνης. Ὁ Τερτυλλιανὸς (*Apologeticus*, 10) διαμαρτύρεται λέγοντας: *sacrilegii et maiestatis rei convenimur* (μᾶς σύρουν στὰ δικαστήρια γιὰ ἀθεότητα καὶ ἐσχάτη προδοσία). Ἀργότερα οἱ διωγμοὶ ἐντάθηκαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ξεπεράσουν τὸ 1έκατ. οἱ μάρτυρες τῆς πίστεως¹.

Τὸ 311 μ.Χ. στὴν Σαρδική (Σόφια Βουλγαρίας) ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν συναρχόντων Γαλερίου, Λικινίου, Κωνσταντίνου καὶ πιθανῶς Μαξιμίνου διάταγμα ἀναστέλλον τὴν δίωξη τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖο ὁ τελευταῖος ἐφήρμοσε τὸν ἐπόμενον χρόνον (312 μ.Χ.) ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀλλὰ τὴν 28^{ην} Ὀκτωβρίου 312 ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἐξουδετέρωσε τὸν ἀνταπαιτητὴ Μαξέντιο στὴν μάχη τῆς Μουλβίας γέφυρας, ἐδημοσίευσε τὸ διάταγμα τοῦ 311 στὴν Ἰταλία. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Λικίνιος στὴν συνάντησή τους στὰ Μεδιόλανα (*Mediolanum* [ἰταλ. Milano]) τὸ 313 μ.Χ. ἐπανελάβαν τὴν ἀπόφαση περὶ παύσεως τῶν διωγμῶν κατὰ χριστιανῶν καὶ τὴν ἀναγνώριση γενικῆς ἀνεξιθρησκείας. Ἄρα μὲ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων² δὲν ἀνεγνωρίσθη ὁ χριστιανισμὸς ὡς ἐπίσημος τοῦ κράτους θρησκεία οὔτε ἄρχισε δίωξη τῆς παλαιᾶς θρησκείας ἀλλ' *εἰσῆχθη ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας*. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔδειξε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις: π.χ. συγκάλεσε τὴν Α' Οἰκ. Σύνοδο στὴν Νίκαια τῆς Βιθυνίας (325 μ.Χ.), θέσπισε τὴν *ἀρχία τῆς Κυριακῆς* κλπ. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνακηρύσσεται ὡς *ἐπίσημη*

¹ Ὁ διψῶν γιὰ μάθηση φοιτητὴς ἄς διατρέξει τὴν [μελέτη](#) περὶ ποινῶν τῶν διωγμῶν ἢ τὸ [βιβλίον](#) τοῦ de Ste Croix.

² Γιὰ περαιτέρω πληροφορίες καὶ γιὰ τὸ κείμενον τοῦ διατάγματος ὁ φιλομαθὴς φοιτητὴς ἄς ἀνατρέξει σὲ σχετικὸ [προσάφημα](#).

Θρησκεία του κράτους τὸ 380 μὲ διάταγμα (C.Th.16.1.2· Σωζομενός, 7.4.6) τοῦ Θεοδοσίου Α' ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη.

- Διάρθρωση τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας: ἱστορικὴ ἀναδρομὴ

Ἡ **πενταρχία τῶν πατριαρχῶν** (Ῥώμης, ΚΠόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων) καθιερώνεται ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκ. Σύνοδο (451, Χαλκηδόνα) καὶ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν νομοθεσίᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ δυσλειτουργία τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ διαφαίνεται ἤδη ἀπὸ τὸ σχίσμα τῶν δύο Σεργίων (1014 μ.Χ., ὅταν ἦταν πατριάρχης ΚΠόλεως ὁ Σέργιος Β' καὶ πάπας Ῥώμης ὁ Σέργιος Δ'), ὅποτε ὁ πατριάρχης ΚΠόλεως διέκοψε τὴν κοινωνία μὲ τὸ πατριαρχεῖο Ῥώμης (ἐπειδὴ ὁ πάπας διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ *filioque* ἀλλοίωσε τὸ *Σύμβολο τῆς Πίστεως*) κοινοποιώντας τὴν ἀπόφαση καὶ στὰ ὑπόλοιπα πατριαρχεῖα τῆς ἀνατολῆς. Ἡ ἤδη ἐπιβεβαρωμένη κατάσταση ὀδηγήθηκε στὰ ἄκρα μὲ τὸ Σχίσμα τοῦ 1054, ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβολὴ ἀναθέματος καὶ τὴν ἐκκοπὴ ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος τοῦ πάπα καὶ γενικῶς τοῦ πατριαρχείου Ῥώμης.

Ἡ ἐνότητα ἀνθρωπίνου σώματος καὶ κόσμου, ἔχοντας ἀρχαιοελληνικὲς καταβολές (*Κοσμοπόλις*, Ζήνων ὁ Κιτιεύς) ἐπηρέασε γενικὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ ἰδεολογία (σῶμα=Πολιτεία, ψυχὴ=Ἐκκλησία, βασιλεία-ἱερωσύνη [πβ. Ν.6, *Εἰσαγωγή*] κλπ.), ἀλλὰ μετὰ τὴν Εἰκονομαχία ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς τυπολογικῆς-συμβολικῆς προσέγγισης τοῦ θεσμοῦ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν ὡς προέκτασης τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ (*corpus Christi*)³. Ἔτσι, ὁ Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκᾶριος συνέδεσε τὴν πενταρχία τῶν πατριαρχῶν μὲ τὶς πέντε αἰσθήσεις τοῦ σώματος (τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐκτεινομένου εἰς τοὺς αἰῶνας, ποὺ εἶναι ἡ Ἐκκλησία) καὶ βέβαια ἀπέδωσε τὴν ὄραση στὸν πάπα Ῥώμης ὡς ὑπερέχοντα μετὰ τῶν πατριαρχῶν.

Ἄκρως σημαντικὴ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ διαπρεποῦς κανονολόγου Θεοδώρου Βαλσαμῶνος περὶ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν, ὅπου υἰοθετεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ **τυπολογία τῶν πέντε αἰσθήσεων**. Ὁ Βαλσαμῶν γράφει μετὰ ἓνα αἰῶνα ἀπὸ τὸ σχίσμα τοῦ 1054, ὅποτε ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐκκοπὴ ἐνὸς πατριάρχου (δηλ. τοῦ Ῥώμης) λόγω *αἰρετικῆς παρεκκλίσεως* δὲν θίγει τὴν πληρότητα τῆς πενταρχίας, ἀφοῦ ἡ ἐμμονὴ τοῦ στήν αἴρεση τὸν καθιστᾷ *ἄχρηστον μέλος* στήν κανονικὴ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ, ὅπως ἡ ἀπώλεια μιᾶς αἰσθήσεως δὲν πλήττει τὴν ὑπόσταση τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων, καθότι τὴν δυσλειτουργία ἀναπληρώνει ἡ κοινωνία τους μὲ τὴν κεφαλὴ καὶ κυρίως ὅταν ὑπάρχει εὐλογη ἐλπίδα ἐπαναφορᾶς τῆς ἀπολεσθείσης αἰσθήσεως.

³ Ἀρχαιόθεν ὁ ἐπίσκοπος παρομοιάζεται ὡς κεφαλὴ τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας (βλ. καν.34 Ἀποστόλων).

ΠΗΓΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

1. ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΙΣ & ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Λέξεις - κλειδιά: *Κώδικας, Πανδέκτης, Εισηγήσεις, Νεαρές* [Διατάξεις], κωδικοποίηση (<http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>), Ιουστινιανός, Τριβωνιανός, Νομική Σχολή.

«ΚΩΔΙΚΑΣ»

Είναι μία **κωδικοποίηση τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων** μέχρι τὸν Ιουστινιανό. Δημοσιεύτηκε ἡ πρώτη (529 μ.Χ) καὶ ἡ δεύτερη ἔκδοση (534 μ.Χ.), ἐνῶ ἡ τρίτη δὲν ὠλοκληρώθηκε ἴσως λόγω θανάτου (542 μ.Χ) τοῦ προέδρου τῆς κωδικοποιητικῆς ἐπιτροπῆς (Τριβωνιανού).

Πρώτη ἔκδοση: ὁ αὐτοκράτωρ Ιουστινιανός (527-565 μ.Χ.) ἀναθέτει σὲ ἐπιτροπὴ νομομαθῶν τὴν κωδικοποίησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων (ὅσων περιέχονταν σὲ προηγουμένως κωδικοποιήσεις καὶ ὅσων εἶχαν ἐκδοθεῖ μέχρι τότε). Ἀναθέτει στὴν ἐπιτροπὴ νὰ ἀφαιρέσῃ τὰ περιττὰ μέρη, τὶς ἐπαναλήψεις καὶ ὅ,τι εἶχε περιπέσει σὲ ἀχρησία, νὰ ἀπαλείψῃ τὶς ἀντιφάσεις, νὰ κἀνῃ θεματικὴ κατάταξη, νὰ κατατμήσῃ ὅσους νόμους ρύθμιζαν περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἀντικείμενα καὶ νὰ τηρήσῃ χρονολογικὴ σειρὰ στὴν καταχώρισή τους. Δημοσιεύτηκε μετὰ ἓνα χρόνο καὶ καταργήθηκαν ὅλοι οἱ προηγουμένοι αὐτοκρατορικοὶ νόμοι.

Δεύτερη ἔκδοση: Τὸ 534 μ.Χ., ἐπειδὴ εἶχαν ἐν τῷ μεταξύ ἐκδοθεῖ πολλοὶ νέοι νόμοι, ὁ Ιουστινιανός ἀναθέτει πάλι σὲ κωδικοποιητικὴ ἐπιτροπὴ δευτέρου ἔκδοσης τοῦ *Κώδικα*, ποὺ ὀλοκληρώνεται σὲ λίγους μῆνες καὶ ἔτσι παύει ἡ ἰσχὺς τῆς πρώτης ἔκδοσης. Περιλαμβάνει νόμους ἀπὸ τὸ 195 μ.Χ. μέχρι τὴν ἔκδοσή του (534 μ.Χ.). Διαιρεῖται σὲ 12 βιβλία καὶ τὸ καθένα σὲ *τίτλους* (= κεφάλαια).

Γλῶσσα: Λατινική.

Διδασκόταν στὸ 5^ο ἔτος σπουδῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς (ποὺ ἦταν πενταετοῦς φοιτήσεως).

Τρίτη ἔκδοση ματαιωθεῖσα (*Πηγές*, σ. 130): Ὁ Ιουστινιανός σκόπευε νὰ προβῆ καὶ σὲ τρίτη ἔκδοση, ἡ ὁποία ὡστόσο δὲν ἔγινε ποτέ, ἴσως ἐπειδὴ πέθανε ἡ ψυχὴ (καὶ πρόεδρος) τῆς κωδικοποιητικῆς ἐπιτροπῆς, ὁ Τριβωνιανός. Σώζονται ὁμως κάποιες μεγάλες κωδικοποιητικὲς *Νεαρές* (πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τριβωνιανού), οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν πιθανὸν προεργασία γιὰ τὴν τρίτη ἔκδοση τοῦ *Κώδικα*.

«ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ»

Εἶναι κωδικοποιητικὸς νόμος ἀπὸ **συλλογὴ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν παλαιῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν** (περίπου 100 π.Χ. – 250 μ.Χ.).

Ὁ Ιουστινιανός ἀναθέτει τὸ ἔργο σὲ ἐπιτροπὴν μὲ πρόεδρο τὸν Τριβωνιανό. Τοὺς ὑπέδειξε νὰ μὴ κάνουν διακρίσεις μεταξύ τῶν νομομαθῶν, καθὼς καὶ νὰ κάνουν **ἐπεμβάσεις** («*παρεμβλήματα*») στὰ κείμενά τους ἀφαιρώντας τὰ περιττὰ μέρη, τὶς ἐπαναλήψεις καὶ ὅ,τι εἶχε περιπέσει σὲ ἀχρησία, νὰ ἀπαλείψουν τὶς

ἀντιφάσεις, ὥστε νὰ ὑπάρχη ἀσφάλεια δικαίου, νὰ κάνουν θεματικὴ κατάταξη τοῦ ὑλικοῦ καὶ νὰ κατατμήσουν ὅσα ἀποσπάσματα ῥυθμιζαν περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἀντικείμενα. Δημοσιεύτηκε μετὰ τρία χρόνια (533 μ.Χ.) καὶ ἀπαγορεύτηκε ἡ χρῆση τῶν πρωτοτύπων κειμένων τῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν (Πηγές, σ. 120).

Διαιρεῖται σὲ 50 βιβλία, αὐτὰ σὲ τίτλους (=κεφάλαια) καὶ αὐτοὶ σὲ δίγιστα (= ἀποσπάσματα). Σὲ κάθε ἀπόσπασμα: (1) προηγεῖται παραπομπὴ στὸν συγγραφέα τοῦ Ῥωμαῖο νομομαθῆ, (2) στὸ βιβλίον του καὶ (3) στὸ ἀκριβὲς χωρίον του, π.χ. Οὐλπιανός, *Ἑρμηνεία τοῦ Ἡδίκτου*, 32^ο κεφάλαιον.

Ὄνομάζεται **Digesta** (<digĕro: διευθετῶ, κατατάσσω, διαιρῶ digestio: κατάταξη, διαίρεση digestus: διανομή) ἢ *Πανδέκτης*.

Γλῶσσα: Λατινικὴ.

Διδασκόνταν στὸ 2^ο, 3^ο καὶ 4^ο ἔτος σπουδῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς.

«ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ» (Πηγές, §3.2.3)

Εἶναι **διδασκτικὸ βοήθημα** γιὰ τοὺς πρωτοετείς φοιτητὲς τῶν Νομικῶν Σχολῶν, τὸ ὁποῖο κυρώθηκε ὅμως καὶ ὡς **νόμος** τῆς πολιτείας (533 μ.Χ.).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναθέτει τὸ ἔργο σὲ τριμελῆ ἐπιτροπὴ μὲ πρόεδρον τὸν Τριβωνιανὸν καὶ μέλη δύο καθηγητὲς Νομικῆς. Ὡς βάση χρησιμοποιήθηκε τὸ ἀντίστοιχο ἐγχειρίδιον τοῦ μεγάλου Ῥωμαίου νομικοῦ Γαίου (Gaius).

Οἱ *Εἰσηγήσεις* περιεῖχαν τὸ ἰσχύον τότε δίκαιον σὲ ἀπλὴ ἀλλὰ καὶ ἀκριβῆ διατύπωση, ὥστε νὰ ἀφομοιώσουν οἱ φοιτηταὶ τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου.

Ὄνομάζεται **Institutiones** (= διδασκαλίαι), ἑλλ. *Εἰσηγήσεις*.

Γλῶσσα: Λατινικὴ.

Διδασκόνταν στὸ 1^ο ἔτος σπουδῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς.

«ΝΕΑΡΑΙ [ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ]»

Νεαρές [διατάξεις] ὀνομάζονται οἱ νόμοι γενικοῦ περιεχομένου, λατ. *Novellae [constitutiones]*.

Γλῶσσα: Οἱ *Νεαρές* [διατάξεις] (δηλ. οἱ νέοι νόμοι ποὺ ἐκδόθηκαν μετὰ τὴν κωδικοποίησιν) τοῦ Ἰουστινιανοῦ γράφονται οἱ περισσότερες στὰ **ἑλληνικὰ** καὶ ὄχι στὰ λατινικά, ποὺ δὲν τὰ κατανοοῦσαν στὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ κράτους.

Ἐπίσημη συλλογὴ *Νεαρῶν* δὲν ἔχει σωθεῖ. Ἡ πιὸ γνωστὴ **ἰδιωτικὴ** συλλογὴ εἶναι ἡ **Συλλογὴ τῶν 168 Νεαρῶν**, ποὺ περιέχει τὶς *Νεαρές* τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἑπτὰ διαδόχων του σὲ χρονολογικὴ κατὰ βάσιν σειρά.

Μέρη Νεαρᾶς: (1) *Ἐπικεφαλίδαι* – δὲν εἶναι ἀυθεντικὴ ἀλλὰ μεταγενέστερη προσθήκη, (π.χ. Περὶ διαθηκῶν)· (2) *Πρωτόκολλο* – ὄνομα αὐτοκράτορα ποὺ τὴν ἐκδίδει καὶ ὄνομα ἀποδέκτη, συνήθως ἀξιωματοῦχο (π.χ. Ἰουστινιανὸς πρὸς τὸν ἑπαρχὸν πραιτωρίων Ἰωάννη)· (3) *Κείμενον νόμον*· (4) *Ἐσχατόκολλο* – χρόνος καὶ τόπος ἐκδόσεως (π.χ. Κωνσταντινούπολι, 24 Φεβρουαρίου 535).

2. ΕΚΛΟΓΗ ΙΣΑΥΡΩΝ

Λέξεις - κλειδιά: εικονομαχία, Ίσαυροι, τίτλωση Έκλογής, πηγές, κωδικοποίηση, καινοτομίες, σκοπός, διόρθωση – βελτίωση – συγκράτηση, φιλανθρωπία, ποινές, ακρωτηριασμός· βλ. κείμενο ΕΚΛΟΓΗΣ στις ζυγές σελίδες από την σελ. 160 έπ. : <http://data.rg.mpg.de/byzanz/byzRg10burgmann.pdf> .

Γενικά στοιχεία

Η «Έκλογή» (ό τίτλος σημαίνει **έπιλογή** από τους προηγούμενους νόμους) είναι ένας κωδικοποιητικός νόμος, που εκδόθηκε από τους Ίσαυρους (=Σύρους) αυτοκράτορες. Στην επικεφαλίδα (= **τίτλωσις**) του ό νόμος εμφανίζεται ως **έπιτομή** τής προηγούμενης κωδικοποίησης και νομοθεσίας (την όποίαν είχε κάνει ό αυτοκράτωρ Ιουστινιανός):

*Έπιλογή νόμων από τις Εισηγήσεις, τόν Πανδέκτη, τόν Κώδικα και τις Νεαρές Διατάξεις του Ίουστινιανού [Α'] του Μεγάλου [527-565 μ.Χ.] γραμμένη με σύντομία από τους σοφούς και εύσεβείς αυτοκράτορες Λέοντα [Γ' τόν Ίσαυρο (717-741 μ.Χ.)] και Κωνσταντίνο [Ε' (741-775 μ.Χ.)] και βελτιωμένη με σκοπό τήν **μεγαλύτερη έπιείκεια**, έκδοθείσα τó 741 μ.Χ.*

Η Έκλογή ούτε κατήργησε ούτε αντικατέστησε τήν προηγούμενη νομοθεσία. Αποτελεί άπλούστατα μία προσπάθεια **συγκέντρωσης** τών βασικών για τήν καθημερινή ζωή κανόνων δικαίου σε **σύντομες φράσεις**, γραμμένες σε **γλώσσα κατανοητή** για τόν μέσο άνθρωπο εκείνης τής έποχής. Για τήν σύνταξη τής Έκλογής ελήφθησαν ύπόψη και οί **κοινωνικές συνθήκες**, οί όποιες είχαν αλλάξει από τήν έποχή τής προηγούμενης κωδικοποίησης του Ίουστινιανού (δηλ. από τόν 6^ο) μέχρι τόν 8^ο αιώνα.

Η συντακτική έπιτροπή τής Έκλογής χρησιμοποίησε ως πηγή για τήν σύνταξη του νόμου τήν ιουστινιάνεια κωδικοποίηση και νομοθεσία όχι όμως από τó λατινικό πρωτότυπο.

Δίκαιον Έκλογής

Με τήν Έκλογή όμως δέν κωδικοποιήθηκε μόνο τó **παλαιότερο** δίκαιο, αλλά θεσπίστηκε και **νέο**, όπως συνάγεται από τήν έξης φράση του προοιμίου (τό όποιο προέταξαν στόν νόμο): «...[ό νόμος αυτός περιλαμβάνει]... και όσα μόλις νομοθετήθηκαν...». Αυτό έρμηνεύεται με δύο έκδοχές: (1) ότι ό αυτοκράτωρ είχε εκδώσει πριν τήν Έκλογή και άλλους νόμους, οί όποιοι κωδικοποιήθηκαν και αυτοί μαζί με τήν παλαιότερη νομοθεσία μέσα στην Έκλογή, ή (2) ότι πρωτοθεσπίστηκαν ρυθμίσεις μέσα στην Έκλογή, δηλ. μαζί με τήν κωδικοποίηση τής παλαιότερης νομοθεσίας γράφτηκαν και νέες ρυθμίσεις μέσα στην Έκλογή.

Καινοτομίες Έκλογής

Έπέκταση τών **κωλυμάτων γάμου** λόγω βαθμού συγγενείας έξ αίματος, καθώς και **πνευματικής συγγενείας** (που δημιουργείται με τó βάπτισμα μεταξύ βαπτιζομένου και άναδόχου του και μεταξύ τών συγγενών τους), που αποτελεί έπίδραση τής Έκκλησίας. Έπίσης έπιρρόή τής Έκκλησίας είναι και ή προσπάθεια

έξυγίανσης του χώρου της άπονομής δικαιοσύνης με την καθιέρωση για πρώτη φορά **μισθοδοσίας των δικαστών** από το κράτος, ώστε να μη δωροδοκούνται από τους διαδίκους.

Ποινικό Δίκαιο Έκλογής

Το προτελευταίο κεφάλαιο της Έκλογής (τιτλοφορείται «**Ποινάλιος**») περιέχει το ποινικό δίκαιο και είναι το μεγαλύτερο κεφάλαιο σε έκταση. Στο προοίμιο της Έκλογής απαριθμεί ο αυτοκράτωρ τους **σκοπούς** του νέου νομοθετήματος (δηλ. της Έκλογής), εκ των οποίων οί μισοί αφορούν στο ποινικό δίκαιο, δηλ. στην δίκαια τιμωρία των έγκληματιών, στην **διόρθωση - βελτίωση - συγκράτησή** τους από νέες παραβάσεις και κυρίως στο ότι στοιχείο της δίκαιας διακυβέρνησης του κράτους είναι ή συγκράτηση από **αδικήματα** όσων έχουν έγκληματική όσπη. Έξ άλλου στην επικεφαλίδα της Έκλογής τονίζεται ότι ο νόμος **αποβλέπει στην βελτίωση (επιδιόρθωσις) του δικαίου**, ώστε να αποβαίνει **έπιεικέστερο**, δηλ. **φιλανθρωπότερο (επιδιόρθωσις εις τό φιλανθρωπότερον)**.

Ποινική μεταρρύθμισις μέσω της Έκλογής

Η Έκλογή αποβλέπει στον έκσυγχρονισμό του ποινικού δικαίου, ώστε να **έναρμονίζεται** ή **άντικειμενική** υπόσταση των έγκλημάτων με τις κοινωνικές συνθήκες της έποχής. Επίσης είναι έντονη και **έδω ή επίδραση της Έκκλησίας**. Ός προς τις ποινές ή Έκλογή διετήρησε μέν τή **θανατική ποινή** για πράξεις ιδιαίτερα ειδεχθείς ή επικίνδυνες, **άλλα** κατήργησε τους **άπάνθρωπους τρόπους** εκτέλεσεως (π.χ. σταύρωση, καύση, πνιγμό κτλ.) με δύο **έξαιρέσεις**: πυρά για έμπρησμό σε **κατωκλήμένη** περιοχή και **άνασκολοπισμό** για ληστεία μετά φόνου.

Έπειδή όμως **έμφανίζεται** συχνά ή ποινή του **άκρωτηριασμού** (χειρός, μύτης κτλ.), ή Έκλογή **κατηγορήθηκε** για «**έκβαρβαρισμό του δικαίου**». Αυτό όμως είναι λάθος, καθότι ο **άκρωτηριασμός** ήταν **διαδεδομένος** και στην προηγούμενη νομοθεσία και **μάλιστα** με ιδιαίτερα **σκληρές μορφές**. Στην Έκλογή όμως **έπαναλαμβάνεται** συχνά ή ποινή του **άκρωτηριασμού**, για να προσδιοριστή **έπακριβώς** ή ποινή, ώστε να **περιοριστή** ή **αύθαιρεσία** των ποινικών δικαστών, που **έπικρατούσε** ως τότε. Έπ' ίσης ο **άκρωτηριασμός** **έξυπηρετούσε** (όπως **άρμόζει** σε ποινικές διατάξεις) **σκοπούς** **είδικής πρόληψης**, δηλ. στην **άποτροπή** του δράστη από το να **έπανεγκληματίση**. **Έπιπροσθέτως** ή Έκλογή **περιώρισε** τις **ταξικές ανισότητες** του προηγούμενου δικαίου, δηλ. το ότι **προβλέπονταν** άλλες ποινές για τους **εύγενείς (honestiores)** και άλλες για τις **κατώτερες τάξεις (humiliores)**.

Άρα ή Έκλογή **πέτυχε** πράγματι την **βελτίωση** του νόμου προς το **έπιεικέστερο (επιδιόρθωσις εις τό φιλανθρωπότερον)** με την σχεδόν **όλοκληρωτική κατάργηση** των **άπάνθρωπων τρόπων** θανατικής εκτέλεσεως, την **καθιέρωση** **φραγμών** στην **άνεξέλεγκτη** **έκτίμηση** του ποινικού δικαστού, τον **περιορισμό** των **ταξικών ανισοτήτων** ως προς τις ποινές και την **έξατομίκευση** **ανάλογα** με την **προσωπικότητα** του δράστη της ποινικής μεταχείρισής του. Δι' ό και **προκάλεσε** την **λαϊκή έπιδοκιμασία** και οί **έπόμενοι** αυτοκράτορες **διατήρησαν** τις **ρύθμισεις** του ποινικού δικαίου της Έκλογής, **ένω** **διαδόθηκε** και σε **πολλές χώρες** (μεταφράστηκε στα **σλαβικά, άραβικά, άρμενικά** κτλ).

3. ΤΑ ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Λέξεις - κλειδιά: ανακωδικοποίηση, Λέων C' ο Σοφός, τὰ βασιλικά 60 βιβλία, έναρμόνιση και έξελληνισμός διατάξεων, αναθεώρηση, Βασιλικά, έπάνοδος, ποινικό δίκαιο, απόψεις περί ισχύος, Αστικός Κώδικας.

Τά «βασιλικά 60 βιβλία»

Ο αυτοκράτωρ Ιουστινιανός τον 6^ο αϊ. μ.Χ. κωδικοποίησε τὸ προηγούμενο δίκαιο (και οί «κώδικες» αὐτοὶ ὠνομάστηκαν: Κώδικας, Πανδέκτης, Εἰσηγήσεις), ἀλλὰ και ἐξέδωκε νέους νόμους (Νεαρές [Διατάξεις]). Ἀργότερα ὁ αυτοκράτωρ Λέων C' ὁ Σοφός (886-912 μ.Χ.) **ανακωδικοποίησε τὰ κείμενα τοῦ Ἰουστινιανοῦ**. Τὸ ἔργο αὐτό, πὸν χωρίστηκε σὲ 60 τμήματα (βιβλία), ὠνομάστηκε «τὰ βασιλικά 60 βιβλία» και μὲ αὐτὸ ἐπετεύχθη ἡ συστηματικὴ ἔνοποιηση και ἡ θεματικὴ κατάταξη τῆς νομοθετικῆς ὕλης (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πηγὴ προέλευσης τῆς κάθε διατάξης) σὲ ἓνα ἑνιαῖο κωδικοποιητικὸ κείμενο.

Ἡ **συντακτικὴ ἐπιτροπὴ**, πὸν συγκροτήθηκε ἀπὸ μορφωμένους ἀξιωματούχους τοῦ κράτους, ἔθεσε ὡς **στόχο** τὴν **έναρμόνιση** τῶν διατάξεων μεταξύ τους και τὸν **ἐξελληνισμό** τῶν λατινικῶν ὄρων. Ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ δὲν ἀνέτρεξε σὸ λατινικὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ χρησιμοποίησε προηγούμενες μεταφράσεις/παραφράσεις των λατινικῶν νόμων. Τὸ ἔργο τελείωσε τὰ Χριστούγεννα τοῦ 888, ἀλλὰ δὲν ξέρουμε ἂν ἡ μορφή του ἦταν ἡ τελικὴ (δηλ. συνεχῆς κείμενο μὲ ὅλες τὶς διατάξεις) ἢ μόνον ἓνας πίνακας μὲ τὶς διατάξεις, πὸν θὰ ἀνατέθηκαν (λόγω τοῦ τεραστίου ὄγκου) ἐν συνεχείᾳ σὲ γραφεῖς νὰ τὶς ἀντιγράψουν, ὡστε νὰ καταρτισθῆ ὀλοκληρωμένο τὸ κείμενο τοῦ νέου κωδικοποιητικοῦ νομοθετήματος.

Αναθεώρηση

Μετὰ ὅμως ἀπὸ δύο αἰῶνες (ἐπὶ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου Η', 1025-1028 μ.Χ.) λόγω τοῦ **ὑπερβολικὰ μεγάλου ὄγκου** αὐτοῦ τοῦ νομοθετήματος ἀλλὰ και ἐπειδὴ κρίθηκε ὅτι αὐτὸς ὁ νόμος ἀκόμα περιεῖχε **διατάξεις περιττές**, τὸ κωδικοποιητικὸ αὐτὸ ἔργο ὑπεβλήθη σὲ ἀναθεώρηση και ἔλαβε τὸ ὄνομα «**Βασιλικά**». Στὰ χειρόγραφα βέβαια, πὸν ἔχουν διασωθεῖ, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ διακριθῆ τὸ ἀρχικὸ κείμενο ἀπὸ τὸ ἀναθεωρημένο. Πάντως ὅπου γράφεται ὁ ὄρος «**Βασιλικά**» ἀναφέρεται πάντοτε στὴν ἀναθεωρημένη ἔκδοση.

Ἡ ὕλη διαιρεῖται σὲ 60 βιβλία, αὐτὰ σὲ τίτλους και αὐτοὶ σὲ κεφάλαια και σὲ θέματα (ὅπως σήμερα ἓνας νόμος χωρίζεται σὲ τμήματα,

κεφάλαια, άρθρα και παραγράφους). Η σειρά, με την οποία γραφτηκε ή ύλη από τα έργα του Ιουστινιανού, είναι: *Εισηγήσεις, Πανδέκτης, Κώδικας, Νεαρές*. Τα *Βασιλικά* περιέχουν σχεδόν αποκλειστικά δίκαιο ιουστινιάνειο (ἀνακάθαρσις τῶν νόμων με ἐπάνοδο στο προηγούμενο τῆς Ἐκλογῆς δίκαιο, δηλ. στο ιουστινιάνειο). Μεταγενέστερες ρυθμίσεις ἀπαντοῦν σχεδόν μόνον στο **ποινικὸ δίκαιο**, ὅπου ὑπάρχει ὀλοφάνερη ἢ ἐπίδραση τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων.

Ἡ ἰσχὺς τῶν Βασιλικῶν

α' ἄποψη: Ἀπὸ τὴν δημοσίευση τῶν *Βασιλικῶν* ἀντικαταστάθηκε καὶ ἔτσι **καταργήθηκε τὸ ιουστινιάνειο δίκαιο**, τὸ ὁποῖο ὡς προῖσχῦσαν δίκαιο χρησίμευσε ἀπλῶς ὡς ἐρμηνευτικὸ βοήθημα.

β' ἄποψη: Τὰ «*βασιλικά 60 βιβλία*» δὲν ὑπῆρξαν νόμος ἀλλὰ **διοικητικὴ κωδικοποίηση**, δηλ. δὲν κατήργησαν τὸ ιουστινιάνειο δίκαιο. Μόνον ἀργότερα (ἐπὶ αὐτοκράτορος Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ, τὸν ΙΒ' αἰ.) τὰ *Βασιλικά* με νόμο ῥητῶς ἐμφανίζονται ὡς τὸ ἰσχῦον δίκαιο τοῦ κράτους.

Δύση: Ἐπειδὴ στὴν αὐτοκρατορία ἡ ἰσχὺς τῶν νόμων ἦταν περισσότερο ζήτημα νομικῆς πραγματικότητος καὶ λιγότερο ἀποτέλεσμα κάποιας ἐξουσιαστικῆς πράξεως, γι' αὐτὸ καὶ τὰ *Βασιλικά*, τὰ ὁποῖα (ὅταν δημοσιεύθηκαν) ἀπέβλεπαν στὴν κατάργηση τοῦ ιουστινιανείου δικαίου, ἀπέκτησαν ἰσχὺν νόμου με ῥητὴ διάταξη μόνον μετὰ ἀπὸ σχεδὸν δύο αἰῶνες (ἐπὶ Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ). Αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ **λόγους ἀνάγκης**, καθότι ἐλάχιστοι τὸν ΙΒ' αἰ. γνώριζαν λατινικά, ὥστε νὰ διαβάσουν τὶς λατινικὲς διατάξεις τοῦ Ιουστινιανού (ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἐθεωρεῖτο αὐτὸ ἰσχῦον δίκαιο).

Τὰ *Βασιλικά* ὑπῆρξαν ἢ τελευταία ἐπίσημη (ἐνῶ ἰδιωτικὲς ἐμφανίζονται πολλές) κωδικοποίηση τοῦ δικαίου τῆς αὐτοκρατορίας, πού **ἴσχυσε** (μέσω τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ δικαστῆ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ΙΔ' αἰ. Κ. Ἀρμενοπούλου) **μέχρι τὴν εἰσαγωγή τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος** στο νεώτερο ἑλληνικὸ Κράτος τὸ 1946.

3. ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ

Λέξεις - κλειδιά: μεταφορά πρωτεύουσας (Ρώμη > ΚΠολις), διοικητική διαίρεση αυτοκρατορίας, γλωσσική διαφορά, δυσκολία κατανοήσεως νόμων, Νεαρές έλληνιστί, αντικήνοσρες, μεταγλώττιση, γραφή νομικῶν ὄρων, περιορισμός πρωτοτύπων λατινικῶν κειμένων, νομικά γλωσσήματα, νομικά λεξικά.

Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις

Ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τὸν Β' αἰ. μ.Χ. φθάνει στὴν μέγιστη ἔκτασή της καλύπτοντας ὅλον τὸν τότε γνωστὸ κόσμον γύρω ἀπὸ τὴν Μεσόγειο Θάλασσα («ῥωμαϊκὴ λίμνη», mare nostrum). Ἐπειδὴ ὅμως ἐμφανίζονται ἐχθροὶ στὰ ἀνατολικά σύνορά της, ἐκεῖ ἀπαιτεῖται νὰ παραμένουν τὸν περισσότερον χρόνον ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ στρατός. Ἔτσι, ἀρχίζει ἡ ἀναζήτησις μιᾶς νέας ἔδρας τοῦ αὐτοκράτορα, ὥσπου στὶς ἀρχὲς τοῦ Δ' αἰ. μ.Χ. ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μεταφέρει τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τὴν Ρώμη στὸ Βυζάντιον (324 μ.Χ.). Τὸ ἕνα ἐνιαῖον κράτος λοιπὸν διαιρεῖται σὲ **δύο διοικητικὰς περιφέρειαις:** δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ (καὶ ὄχι σὲ δύο κράτη –οὐδέποτε διασπάστηκε ἡ αὐτοκρατορία). Ἀργότερον ἕνας συμβασιλεύς ἔδρευε στὴν Κωνσταντινούπολιν παράλληλα μὲ ἕνα ἄλλον συμβασιλεύα, ποὺ ἔδρευε στὴν Ρώμη. Αὐτὸ συνεχίστηκε μέχρι τὴν ὀριστικὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ διοικητικοῦ τμήματος (476 μ.Χ.).

Πρόβλημα κατανοήσεως

Ἄν καὶ ἡ ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους εἶναι τὰ λατινικά, ὥστόσο τὸ μὲν **δυτικὸν** τμήμα (Ρώμη) εἶναι **λατινόφωνον**, τὸ δὲ **ἀνατολικὸν** (Κωνσταντῖνου Πόλις) **ἑλληνόφωνον** (λόγω τῆς διάδοσης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου). Ἐπομένως στὴν Ἀνατολή τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὑπηκόων δὲν κατανοοῦσε τοὺς νόμους, ποὺ εἶχαν συνταχθεῖ στὴν πλειονότητά τους στὴν λατινικὴ γλῶσσα καὶ δὴ σὲ διατύπωση ὑπερβολικὰ ῥητορικὴ καὶ ἐξεζητημένη.

Προσπάθεια λύσεως τοῦ προβλήματος

Ἦδη πρὶν τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰ. μ.Χ. ἄρχισαν σποραδικὰ νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισίν τους νόμοι στὰ ἑλληνικά, ἀλλ' ἐνδεχομένως νὰ εἶχαν ἐκδοθεῖ καὶ προηγουμένως. Ὁ Ἰουστινιανὸς πάντως ἐκδίδει στὰ **ἑλληνικά** τὶς περισσότερες **Νεαρές** [Διατάξεις] μετὰ τὴν β' ἐκδοσὴν τοῦ **Κώδικα** (529 μ.Χ.). Ὅμως στὰ λατινικά ἦταν γραμμένος ὁ μεγαλύτερος ὄγκος τῆς νομοθεσίας (**Κώδικας**, **Πανδέκτης**, **Εἰσηγήσεις**) καὶ ἔτσι τὸ πρόβλημα δὲν εἶχε ἐντελῶς ἐπιλυθεῖ.

Antecessores / Αντικλήσορες

Το πρόβλημα αντιμετώπιστηκε όμως μέσα από την εκπαίδευση στις **Νομικές Σχολές**, όπου οι **καθηγητές** (αντικλήσορες / antecessōres) μεταφράζοντας τους λατινικούς νόμους για τους έλληνόφωνους φοιτητές διεμόρφωσαν μία εξελληνισμένη νομική ορολογία (αποδίδοντας τους λατινικούς όρους). Όμως **ή μεταγλώττιση είναι αναγκαστικά και έρμηνεία**, με αποτέλεσμα τα μεταφρασμένα κείμενα να έχουν **διαφορές** από τα λατινικά πρωτότυπα. Η λατινική ωστόσο ορολογία συνεχίζει να κυριαρχεί τόσο στα νομικά κείμενα, όσο και στις μεταφράσεις, επειδή δεν ήταν δυνατόν (είτε από λόγους γραμματικούς είτε από λόγους έννοιολογικούς) να βρεθούν αντίστοιχοι ελληνικοί όροι. Έξ άλλου το περιεχόμενο των νόμων έπρεπε να είναι πάντοτε απολύτως σαφές. Ένώπιον λοιπόν του κινδύνου να γεννηθεί ανασφάλεια δικαίου, προτιμήθηκε σε πολλές περιπτώσεις να παραμείνουν οι λατινικοί όροι παρά οι ελληνικοί. Αργότερα (Ζ' αί. μ.Χ.) παρατηρείται το φαινόμενο, ένας λατινικός όρος να αποδίδεται στα ελληνικά, αλλά μετά από λίγο να υιοθετηθεί πάλι ο λατινικός.

Τρόπος γραφής όρων

Στην αρχή ωστόσο αυτοί οι λατινικοί όροι γράφονται μέσα στα ελληνικά κείμενα **με λατινικά γράμματα** (π.χ. «...τῆς *exheredatio* καί...» [*exheredatio* = αποκλήρωσις]). Βαθμηδόν οι λατινικοί όροι γράφονται **με ελληνική κατάληξη** (π.χ. «...τῆς *exheredatio*νος καί...»). Αργότερα γράφονται ολόκληροι με ελληνικά γράμματα και πολλές φορές εξελληνίζονται σε **παρεφθαρμένη μορφή** (π.χ. *exheredatio* > *exheredatíων* > *έξνερεδατίων* [!]).

Περιορισμός πρωτοτύπων λατινικῶν νόμων

Αποτέλεσμα πάντως αυτής της διδακτικής δραστηριότητας των καθηγητῶν τῆς Νομικῆς (*antecessōres*) ἦταν να περιοριστῆ σημαντικά ἡ μελέτη τῶν πρωτοτύπων λατινικῶν κειμένων τῶν νόμων, ἐνῶ ἀντιθέτως μέχρι τὸ τέλος τῆς αὐτοκρατορίας ὅλα τὰ κωδικοποιητικὰ ἢ συλλεκτικὰ (*συμπίλημα* / *compilatio*) νομικὰ κείμενα να βασίζονται στα ἑρμηνευτικὰ ἔργα τῶν παραπάνω νομοδιδασκάλων.

Νομικὰ γλωσσήματα

Όσοι δὲν γνώριζαν λατινικὰ σημείωναν τὴν ἑρμηνεία τῶν λατινικῶν ὀρων εἴτε πάνω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἄγνωστη λατινικὴ λέξη τοῦ νόμου, δηλ. ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς τοῦ κειμένου (*supra lineam*), εἴτε στὸ παρασελίδιο περιθώριο (*in margine*). Αὐτὲς οἱ ἑρμηνεῖες ὀνομάζονται **νομικὰ γλωσσήματα**. Οἱ σημειώσεις ὁμως αὐτὲς με τὴν συνεχῆ ἀντιγραφή τοῦ κειμένου εἴτε ἐνσωματώθηκαν μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο (ὡσὰν να ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τοῦ νόμου) εἴτε ἀπετέλεσαν ξεχωριστὰ κείμενα, ὅπου συγκεντρωμένες ὅλες μαζί καὶ ταξινομημένες ἀπετέλεσαν κυριολεκτικὰ **νομικὰ λεξικά**.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟΝ ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

438	Θεοδοσιανός Κώδιξ (Codex Theodosianus)	
529	Ιουστινιάνειος Κώδιξ (Codex vetus) – α' έκδ.	
533	Εισηγήσεις (Institutiones)	
533	Πανδέκτης (Digesta)	
534	Ιουστινιάνειος Κώδιξ (Codex Iustinianus) – β' έκδ.	
572-577	Σύνταγμα (Επιτομή Νεαρῶν) Ἀθανασίου Ἐμεσηνοῦ	
τέλος 6 ^{ου} αἰ.	Ἐπιτομή Νεαρῶν Θεοδώρου Ἐρμουπολίτου	
τέλος 6 ^{ου} αἰ.	Ῥοπαί (Libellus de temporibus ac dilationibus)	
6 ^{ος} αἰ.	Περὶ βαθμῶν συγγενείας	
6 ^{ος} αἰ.	Περὶ ἐναντιοφανειῶν	
741	Ἐκλογή (Ecloga) Ἰσαύρων	
	Ἰδιωτικὴ Ἐκλογή (Ecloga Privata)	
	Παράρτημα Ἐκλογῆς (Appendix Eclogae)	
ὅρια 7-8 ^{ου} αἰ.	Γεωργικὸς Νόμος	
	Νόμος Ῥοδίων Ναυτικός	
	Μωσαϊκὸν Παράγγελμα	
	Στρατιωτικὸς Νόμος	
ἀρχαὶ 8 ^{ου} αἰ.	Ἐκλογάδιον (Ecloga aucta)	
885/6	Εἰσαγωγή (Eisagogē)	
907	Πρόχειρος Νόμος	
	Eisagoge cum Prochiro composita	
886-912	Νεαραὶ Λέοντος C' Σοφοῦ	
888	Τὰ Βασιλικὰ Ξ' Βιβλία –α' έκδ. («πλάτος τῶν νόμων»)	
899	Κλητορολόγιον Φιλοθέου	
911/2	Ἐπαρχικὸν Βιβλίον Λέοντος C' Σοφοῦ	
9 ^{ος} αἰ.	Ἡυξημένη Ἰδιωτικὴ Ἐκλογή (Ecloga privata aucta)	
913	Ἐπιτομή τῶν Νόμων (Epitomē Legum)	
10-11 ^{ος} αἰ.	Ἡυξημένη Εἰσαγωγή (Eisagogē aucta)	
	Prochiron Legum/Calabriae	
	Prochiron Vaticanum	
μέσον 10 ^{ου} αἰ.	Μεγάλῃ Σύνοψις Βασιλικῶν (Synopsis Basilicorum Maior)	
1025-1028	Βασιλικὰ (Basilicorum Libri LX) Κων/νου Η' –β' έκδ.	
11 ^{ος} αἰ.	Περὶ πεκουλίῶν (Tractatus de peculiis)	
	Περὶ δανείου πλατύτερον (Tractatus de creditis)	
1040-1050	Πείρα (Practica ex actis) Εὐσταθίου Ῥωμαίου	
1054	Μελέτη περὶ ψιλῶν συμφῶνων (Meditatio de nudis pactis)	
μέσον 11 ^{ου} αἰ.	Τιπούκειτος Μεγάλου Κριτοῦ τοῦ Πατζῆ	
μέσον 11 ^{ου} αἰ.	Σχόλια Βασιλικῶν Ἰωάννου Ξιφιλίνου τοῦ Νομοφύλακος	
1060-1067	Σύνοψις Νόμων Μιχαῆλ Ψελλοῦ	
1073/4	Πόνημα Νομικόν (Opus de iure) Μιχαῆλ Ἀτταλειάτου	
-12 ^{ος} αἰ.	Ἐκλογή παρηλλαγμένη εἰς Πρόχειρον (Ecloga ad Prochiron mutata)	
1142	Ecloga Basilicorum librorum I-X	
τέλος 13 ^{ου} αἰ.	Μικρὰ Σύνοψις Βασιλικῶν (Synopsis Minor)	
1300	Ἡυξημένον Πρόχειρον (Prochiron auctum)	
1306	Νεαρὰ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου περὶ τριμοιρίας	
1329	Θέσπιση Καθολικῶν Κριτῶν τῶν Ῥωμαίων	
1344	Ἐξάβιβλος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου	
1400	Ἡυξημένη Ἐξάβιβλος	
15 ^{ος} αἰ.	Λεσβιακὸν Ἀνθολόγιον	